

Az ék-kalapács bányászszimbólum kialakulása Magyarországon

SZEMÁN ATTILA

Először is egy szóhasználati kérdést szeretnék tisztázni a címmel kapcsolatban. A bányászatban jelenleg is elsősorban a bányászat szimbólumát értik a „bányászjelvény” elnevezés alatt. Ez azonban egyáltalán nem ilyen egyértelmű a bányászaton kívüli személyek, sőt a kutatók, szakemberek számára sem. Bányászjelvény alatt ugyanis gyakran pusztán a bányászszimbólumot mutató kitűzött, azaz jelvényt értik. Jelenleg ugyancsak ritkán használt, régiesnek ható elnevezés a „bányászcímer”, mely korábban szintén a bányászszimbólumot jelentette. Minthogy kifejezetten a bányászszimbólummal kívánok foglalkozni, ezért a következőkben inkább a szélesebb körben is egyértelmű *jelkép*, illetve *szimbólum* kifejezést fogom használni.

A legtöbb foglalkozási ágának, szakmának megvan a sajátos jelképe, melyet különös tisztelettel kezel. A mesterségek jelképe leggyakrabban a szakmunkához, a „műveléshez” legfontosabb, az adott foglalkozásra legjellemzőbb, és más szakmáktól lehetőleg különböző szerszámokból, illetve eszközökből áll. Így van ez a bányászat esetében is, melynek jelképei a legrégebbiek közé tartoznak. A bányászat jelképei azonban sokkal nagyobb számúak, mint általában más szakmáké. A szorosan vett szerszámok mellett – melyekről még szót ejtünk – az olyan munkaeszközök, mint a bányamécs, farbőr, hágófa (létra), valamint díszbárdok és fokosok is a bányászat jelképeinek nevezhetők. Sőt, sok esetben maga a dolgozó bányász alakja, figurája is jelképes értelmű.

Ez utóbbi jelképek azonban inkább későbbi eredetűek, ezért térjünk vissza a szerszámokhoz. A legkorábbi jelképi ábrázolások lét-

rejőttekor már kialakultak az alapvető középkori bányász munkaeszközök. Minthogy közülük kellett kiválasztódnia a szimbolikus értékű daraboknak, azt hiszem, nem mellékes felsorolni és bemutatni a régészeti anyagból ismert szerszámokat.¹ Ezek a bányászkalapács, a bányászék, a feszítőrúd, a csákány, a kapa, a bányászfesze és a bárd. Közülük a feszítőrúd, a bányászfesze és a bárd ritkán kerül elő jelképi helyzetben, a másik négy szerszám azonban gyakran.

A bányászkalapács és az ék mindig együtt használatos szerszámok. A bányászék (1. kép) mintegy 15-18 cm hosszú, kb. 2 cm vastag, négyzetes keresztmetszetű és gúlás hegyű vasszerszám. Hegye acélozott, foka viszont csak kovácsoltvas. Középen lyukasztással egy szögletes nyélllyukat alakítanak ki benne, s körötte a szerszám teste duzzadt lesz. Ebben a nyélllyukba lazán egy nyelet illesztettek. A kalapács (2. kép) két végén acélozott, mintegy 25 cm hosszú szerszám, melynek közepén található a téglalap keresztmetszetű nyélllyuk. Ebben szilárdan rögzítik a nyelet. A bányászék hegyét a kőzethez illesztik, és a kalapáccsal ütik annak fokát. A rosszul megvilágított munkahelyeken biztonságosabb volt, mint a hosszabb, nyél nélküli ékek, melyeket korábban alkalmaztak, de párhuzamosan is használtak vele. Ha az éket mélyebbre kellett ütni, mint a nyélllyuk, akkor a nyelet könnyedén ki tudta húzni belőle a bányász. Jelképi oldalról nézve igaz az, hogy bányászék önmagában, kalapács nélkül nem fordul elő sehol. Magam legalábbis különállóan még nem láttam a magyar bányavárosi címerekben. Ha hasonló eszköz fordul elő, az csakis csákány lehet! Ennek magyarázata nyilván gyakorlatias megfontolásokból fakad. A bányászéket ugyanis csak a bányászkalapáccsal együttesen lehetett használni, míg a csákányt önmagában is. A bányászék funkcionálisan semmiképpen sem volt felcserélhető a csákánnyal. Az ék nem volt csákányként használható, mivel nyele csak lazán volt beletűzve a szerszámvasba, a csákányból pedig, épp a biztos rögzítés miatt nem lehetett egyszerűen kihúzni a nyelet, amikor azt mélyebbre akarták ütni a kőzetbe a nyélllyuk szintjénél. Az ép bányászék ará-

¹ Szemán Attila: A gyalári (Ghelar) bányászszerszámok keltezéséről. = *ComArchHung*, 1994-1995, p. 255-265

nyai a nyélllyuktól a hegy felé és a fokig nagyjából azonosak (3. kép).² Kopott szerszám esetében a fok felőli rész rövidülhet, de kisebb mértékben a hegy felőli rész is kisebbedik a fok kopásával párhuzamosan.

Elnevezéseik sokszor zavarba ejtően sokfélék lehetnek a 19. század második felétől napjainkig. Az alapvetően és eredetileg német szaknyelvű bányászat ezidőtájt magyarosodó kifejezései között a fogalmak gyakran pontatlanok voltak. Előfordult a bányászék megnevezésére a bányászcsákány, bányászkalapács, esetleg lyukasztó kalapács, heraldikai leírásokban pedig nem ritka a „*duo malleo*” megjelölés. Ezeket alapjában véve ugyanarra, a németül *Schlägel und Eisen*-ként megnevezett két szerszámra szokták használni, noha a bányászcsákány és kalapács elnevezés valójában más szerszámra vonatkozik. Sőt, még legutóbb is, egy bányászberkekben publikált jelképtörténeti írásban a két szerszámra a „*nyeles vágóék és ütőkalapács*” pontosított megnevezést használta egy szerző.³ Ez utóbbi egyébként csak a mérnöki körülményeskedés manifesztálódása, hiszen aligha árulunk el új információt egy kalapácsról, ha azt ütőkalapácsnak nevezzük, mivel a kalapácsot általában erre a célra használjuk; a vágóék pedig egyenesen tévútra vezető, mert a bányászék mindig hegyes volt. Szakszerűbb a leírása a bányászjelvénynek egy friss bányaegészségügyi munkában, viszonylag elfogadható technológiai leírás után: „*Mind a magyar, mind a nemzetközi bányász jelvényben ezek szerepelnek: a nyeles ék és a nagysúlyú bunkó.*”⁴ Jegyzetben kiegészítve: „*A jelvényben tehát sem kalapács, sem csákány nincsen: ezeket évszázadokkal később, csak a 20. századi szénbányászatot ismerő (feltehetően jóindulatú, de a bányászat hagyományait nem ismerő) magyar újságírók képzelték*

² Agricola i. m., 69. sz. ábra.

³ Molnár László: A bányász kalapács-ék jelkép története. = *BKL Bányászat*, 121. (1988), p. 705.

⁴ Szalai László: A bányatársládák és bányatárspénztárak kialakulásának indokai és áttekintése az 1496-1900. évek között. = *A magyar bányaegészségügy története*. Szerk.: Ungváry György és Varga József. Budapest, 2007, p. 67.

oda.”⁵ Sok igazság van ezekben a megállapításokban, a nagysúlyú bunkó azonban semmiképpen nem illik a nyeles bányászékhez. Azt a tömbfejtésnél használták, és hajlékony nyélre szerelték. A bányászék párja a munkában mindig a jóval könnyebb, a bunkó súlyának csak tört részét képviselő bányászkalapács volt. Persze mindig kérdés, hogy a korabeli és eredeti német szakkifejezést, a „*Schlägel und Eisen*”-t hogyan fordítjuk, hiszen esetleg verőnek is fordíthatnánk a kalapácsot. Az hiszem azonban, hogy a jelenlegi szakés köznyelv a „*verő*”-t nem igazán használja, s a szaktársak többsége nem is ismeri. A félkézkalapács lehet még esetleg jó fordítás, hiszen ezek a kalapácsok a nagysúlyú, azaz nehéz bunkóval ellentétben egykézzel kezelt szerszámok voltak.

A csákány (4. kép) középkori formája többnyire egyágú volt, s többségüket összehajtással alakították ki. Először nagyméretű, kerék köpűjét formálták meg, majd a pengét két részből, tűzi hegesztéssel dolgozták össze. Varjúcsőr-szerűen hajlott formája volt.

A bányászkap (5. kép) a laposkapák egyik típusa, hegyeskap (5. kép) volt, melyet a mezőgazdaságban is használtak. A bányászkap (5. kép) a 19-20. században általában erősebb, vaskosabb, de a középkorban a mezőgazdasággal teljesen egyező volt. Elsősorban a kifejtett érc, illetve meddő összehúzására használták vonókapaként, és csak másodlagosan vágta vele a puhább kőzeteket. Ezért a nyele különbözhetett, amennyiben a nyélen kisebb bütyköt képeztek ki, hogy használat közben ne csússzon rajta a munkás keze.⁶

A bányászkap legelső hazai jelképi megjelenése a legrégebb selmecbányai pecsétről ismert (6. kép), mely egy 1275-ös oklevélen függ.⁷ A pecsétnyomó esetleg 1245-ben készülhetett, mivel a *Selmecbányai Jogkönyv* ebből az évből származik, és már említi a városi pecsétet. A selmecbányai pecsét az esztergomi latinok pecsétje (1265)⁸ után a második legrégebbi ismert városi pecsétünk.

⁵ L. 4. sz. lábjegyzet

⁶ Szemán Attila: Bányászkapánk becsülete. = *Aetas*, 1997. 1. sz., p. 5-16.

⁷ MOL DI. 923. sz.

⁸ A régebbi irodalom (Darvasy i. m., 18. p.) alapján 1269-re datálja Bertényi Iván: *Kis magyar címertan*, Budapest, 1983. p. 94. az 1265-ös évszám szerepel.

Minthogy azonban az esztergomi pecsét előlapi ábrázolása nincs pajzsba foglalva, a hátlapi kilencszer vágott mező pedig nem egyértelműen a város, hanem inkább az uralkodó címere, a selmecebányai pecsét az első ismert, szűkebb értelemben címeres pecsétnek nevezhető városi pecsét a történelmi *Magyarországon*.

A háromszögpajzsban egy kaputorynyos vár látható, bányászszerszámokkal körülvéve. Vegyük sorra a címerben szereplő eszközöket. A címerpajzs jobb felső sarkában egy egyágú csákány látható. A csákány vasa a jobboldali pajzsszélen, a nyele a felső pajzsszélen lett elhelyezve, ezáltal megvastagítva ezeket a széleket. A bal felső sarokban elhelyezett kapa fejét egy ívelt oldalú háromszög képezi, felső széle közepéből indul ki a szerszám köpűje, s ez csatlakozik a nyélhez, melyet ismét a pajzs megvastagított felső széle képez. A kapát nem a valós látszati képnek megfelelően ábrázolták, hanem a hegyes kapa pengéjének és nyelének egyaránt jellegzetes formáját láthatjuk. A vár alatt a pajzs alsó szögletébe illeszkedik egy nyél nélkül ábrázolt bányászék hegye, melynek farkára egy kalapács üt. A kalapács nyele balra nyúlik el a pajzs széléig.⁹

Ez a négy bányászszerszám – vagyis az ék, a kalapács, a csákány és a kapa – volt alapvetően szükséges a bányászati jövesztésben és szállításban. Egyenrangúan fontosak voltak a bányamunkában, s nincs indok – a jelenkor egyes bányászati szakíróinak véleménye ellenére sem – arra, hogy a bányászkapát ne tartsuk bányászszerszámnak. Bizonyára nem véletlen, hogy mindegyik szerszámot megemlíti már az 1245-ig visszavezethető selmeci városi és bányajog szövege.¹⁰

⁹ A pecsét ábrázolását többen többféleképpen értelmezték. A különböző felfogások ütköztetésével tisztáztam a pecsét ábrázolásának részleteit: Szemán Attila: A legrégebb selmecebányai pecsét bányászszerszám-ábrázolásairól. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 33-34. (1995–1996), Miskolc, 1996. p. 585-598.

¹⁰ Kachelmann J.: *Geschichte der ungarischen Bergsädte und ihrer Umgebung Schemnitz*, 1855; a selmeci város- és bányajog II. bányajog részének 5. pontjában, p. 189.

A négy alapvető bányászszerszám ábrázolása előfordul külföldön, így a csehországi *Německý Brod* 1269-ből származó pecsétjén¹¹ is (7. kép). Ez a pecsét hasonló korú a selmecbányaival. Még nem címeres pecsét, amennyiben címerpajzs nem található rajta. Az ábrázolásban nem látunk várat sem, mely városias településre, rangra utal. Találunk viszont két keresztbetett hágófát, ami a későbbi létra primitívebb, kisebb mélységbe való leszállásra alkalmas változata. Az András-keresztet formázó hágófáktól jobbra (heraldikai értelemben) csákány, balra kalapács, fent kapa, lent nyél nélküli bányászék látható. Formájából következtethetően nyél nélküli, de nyéllyukas ékről van szó. Ez a megoldás nem egyedülálló, hiszen a 14. századi (1497-ből származó, de nyilván korábban vésett) gölnicbányai pecséten (8. kép)¹² és egy 15. század elejéről származó dél-csehországi (*Píšek*) sírkövön¹³ hasonló módon, nyél nélkül, de oldalsó nézetben, a nyéllyukak látható ábrázolásával mutatják be őket (9. kép). Az is hasonló, hogy nem egyetlen bányászéket, hanem a kalapács két oldalán, hegygel lefelé, függőlegesen egy-egy éket mutatnak be.

Az *Anjou-korból* származó bányavárosi pecsétjeink közül a rudabányain és a fentebb említett gölnicbányain megtalálható már a jelképesen kiemelt bányászék és kalapács, a többi szerszám nélkül. Meg kell azonban jegyezni, hogy a régi pecsétek másik csoportján viszont dolgozó bányászokat, esetleg egyéb figurális ábrázolást találunk, mint a nagybányai (10. kép),¹⁴ a felsőbányai (11. kép),¹⁵ a bakabányai¹⁶ és a telkibányai¹⁷ pecséteken. A besztercebányai legrégebb címerváltozaton, melyet 1326 és 1437 között hasz-

¹¹ Husa, V. – Petrář, J. – Šubrtová, A.: *Homo faber*. Praha, 1967, 143. kép.

¹² MOL Dl. 20617. Darvasy Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. Budapest, 1942. 25. p. 21. kép.

¹³ Husa, V. – Petrář, J. – Šubrtová, A. 1967, p. 34.

¹⁴ Schönherr Gyula: Nagybánya város XIV. századi pecsétjei. = *Turul*, 24. (1906), p. 1-10.

¹⁵ Schönherr Gyula: Felsőbánya város régi pecsétje. = *Turul*, 7. (1889), p. 139.

¹⁶ Darvasy, 1942., p. 25.

¹⁷ MOL Dl. 11976. Darvasy, 1942., p. 25.

náltak, és *Igor Graus* ismertetett (12-12a. kép),¹⁸ a címerpajzs felett látható az egymással szembe fektetett ék és kalapács. A szintén *Anjou-kori* hibbei¹⁹ pecséten ellenben a másik két szerszám, a csákány és a kapa szerepel önmagában (13. kép). A rudabányai pecsét ábrázolásában *Szent Miklós* két oldalán álló helyzetben látható a bányászék és a kalapács (14. kép). Nagyon hasonló a szerszámok elhelyezése a 13. század végéről származó kuttenbergi pecsétéhez, ahol a kétfarkú cseh oroszlánt mutató címerpajzs két oldalán helyezték el ugyanezeket a szerszámokat (15. kép). Érdemes felhívni a figyelmet erre a hasonlóságra, mert a rendkívül kis keresztmetszetű feltáró tárók, vágatok alkalmazása is összeköti e két város bányászatát.²⁰ Márpedig ez a technika nem általános a korabeli bányaművelésben sem! Keresztezett helyzetben először az 1347-es kuttenbergi pecséten jelenik meg (16. kép),²¹ hazánkban pedig 1417-ből ismerjük ezt a formát a nagybörzsönyi bányásztemplom kapuja fölötti mezőben (17. kép).²² Ez az ábrázolás – a kuttenbergivel ellentétben – már kerekaljú címerpajzsba van foglalva, tehát joggal használhatjuk rá a régi magyar „bányász címer” elnevezést. A körmöcbányai *Szent András-kápolna* mennyezetének zárókövén ugyancsak egy háromszögpajzsba helyezett, keresztezett bányászkalapácsot és éket láthatunk (18. kép), a nyelvégeknél állítólag S. A. gótikus majusculával, a *Sanct Andreas* név kezdőbetűivel. A magam részéről nem látom világosan egyik felvételen sem, sőt ottjártamkor sem észleltem ezt a két betűt. Inkább egy nagyobb A-t és mellette egy fordított E-t vélek benne felfe-

¹⁸ Graus, Igor: Zur ältesten Gestalt des Wappens von Neusohl (Besztercebánya, Banská Bystrica). = *Turul*, 75. 2002, 3-4. sz., p. 92-97.

¹⁹ A MOL egy 1767-es iratával egybefűzve maradt fenn, Kamarai lt. Városi iratok, fasc. 23., Liptó vm.

²⁰ Szemán Attila: Rudabánya középkori bányaművelése. = *Rudabánya az őskortól napjainkig – monográfia*. Rudabánya, 2019. p. 154-197.

²¹ Kirnbauer, Franz: *Mit Schlängel und Eisen und andere Symbole der Berg- und Hüttenleute*. Wien, 1975, p. 13.

²² Molnár László: Nagybörzsöny ércbányászatának rövid története. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 122. (1989), p. 54. (A nagybörzsönyi templom műemléki leírása.)

dezni, melyet félig takar. Datálása vitatott. *Franz Kirnbauer* szerint a 15. sz. közepéről származik,²³ *Mária Čelková* szerint viszont 1328 után készült.²⁴ A magam részéről a szerszámok megformálása miatt hajlok a korábbi datálásra, de inkább a 14. század második felére vagy a századfordulóra tenném. Ugyancsak *Körmöcbányán* a *Szent Erzsébet kórháztemplom* zárókövén levő *Kratzer* családi címeren viszont csákány és bányászkapla látható (19. kép). Ezt 1385-re datálják.²⁵ Felhívnom a figyelmet a beszélő címer-jellegre, hiszen a *Kratze* a bányászkapla elnevezése!

A 15. században fontos szerephez jutott az ék-kalapács bányászszimbólum a pénzverésben is. 1468-tól ugyanis *Mátyás király* a nagybányai verdét és a választó- és cementező-művet a nagybányai (bánya)polgárságnak adta árendába. Községi verdejelük az *n*, illetve *N* betűből (*Neustadt*, azaz korabeli magyar nevén *Aszszonypataka*, később ráértették a *Nagybánya* elnevezésre, mely a 16-17. századtól használatos) és a keresztezett bányászékből és kalapácsból állt (20-20a. kép).²⁶ Habár a numizmatikai szakirodalomban tévedésből *Nagybánya* címerének is szokták nevezni, ez egyáltalán nem igaz. *Nagybánya* címerében (10. kép) ugyanis a bányászkalapács és -ék mindenkor csak az ábrázolt bányászok kezében található meg. A szimbólum ebben az esetben – mint a későbbiekben is – a bányászat jelképeként szerepel, s a bányapolgárok közösségét jeleníti meg. Ebben az időszakban csak mint községi jelkép fordul még elő. A 15. század folyamán a nagyobb méretű pénzekén még háromszögpajzsba foglalva jelenik meg, a 16. században azután egyre többször pajzs nélkül is. Ennek az az oka, hogy a pénzekén egyre inkább halványul a bányászcímer kép-

²³ Kirnbauer 1975, p. 12.

²⁴ Čelková, Mária: Banické ikonografické nehnuteľné pamiatky na Slovensku (2. rész). = *Zborník Slovenského Banského Múzea*, 18. (1997), p. 70.

²⁵ Čelková, Mária 1997, p. 171.

²⁶ Szemán Attila: A magyarországi verdejegyek és az ötvös próbajegyek összefüggéseiről a 15-18. században. = *A numizmatika és társtudományok IV. az Esztergomban 1999. október 1-3. között tartott konferencia előadásai*. Budapest, 2002, p. 127., 133.

zete, és erősödik a pénzverőjegy jelleg. Aranyforintjainkon az 1550-es évek közepéig fordul elő, s ezután *Nagybánya* ötvös próbajegyeként használják tovább.

Nem egyedül az ék-kalapács szimbolizálja azonban a bányászatot. Az eredetileg is vasbányahelyként szereplő városok címerében eleinte nem ez a jelkép fordul elő. Első hazai ábrázolásunk a régebbi magyar szakirodalom alapján a XIII. századra datált csetneki pecsétről ismert (21. kép).²⁷ Bár *Csetnek (Štitník)* vasércbányászatáról és kohászatáról már a 13. századból vannak adataink, s a település alighanem a 10-11. századig visszavezethető, a pecsét 13. századra történő datálása korainak tűnik, hiszen ebből a korból még alig néhány városi pecsét ismert hazánkban. A ma fellelhető legrégebbi pecsét mindenesetre a 14. századra keltezhető²⁸. Rajta fatuskóba ütött üllőt, kalapácsot és tűzifogót láthatunk, s ez a címer lényegileg máig változatlan maradt. Persze az itt ábrázolt kalapács – *Faller* leírásával ellentétben – nem bányászék, hanem kovács-, ha úgy tetszik kohászkalapács, s így illik a mellette látható üllőhöz és tűzifogóhoz.

A szepességi *Wagendrüssel*, azaz *Merény (Nálepkovo)* 1616-os címerében is a tűzifogó és a kalapács jelenik meg, de már keresztetett formában (22. kép).²⁹ Hasonló a helyzet *Nagyróce (Gross-Rauschenbach, Revúca)* pecsétjével, mely 1711-ből maradt fenn³⁰. Ezen kardos-páncélos szent jobbában pajzsot tart, melyen tűzifogó és kalapács látható keresztbe fektetve (23. kép). A páncélos alak itt címertartónak tekintendő, s *Nagyróce* védőszentjét, *neussi Szt. Quirinust* jeleníti meg. Ez a címer feltehetően jóval régebbi eredetű, mint a fennmaradás éve. *Jolsva (Jelschau, Jelšava)* 1531-ből származó pecsétjének címere: üllő, jobboldalán és fölötté egy-egy tű-

²⁷ Faller J.: Bányászati vonatkozású magyar városcímerek. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1942, p. 488.

²⁸ Žifčák, František: K problematike erbov a pečati východoslovenských bankských miest. = *Banské mestá na Slovensku*. Žiar nad Hronom, 1990, p. 244-245.

²⁹ Žifčák i. m., p. 241-242., III/1. kép.

³⁰ Dancsházy G.: Nagyrócze. = *Gömör-Kishont vármegye*. Budapest, é. n. (Magyarország vármegyéi és városai.) A pecsét képét közli, p. 163.

zifogóval, baloldalán és fölötte egy-egy kalapáccsal (24. kép), szintén régebbi eredetet feltételez.³¹

Merény 1702-es pecsétjének címerében már megjelenik a keresztezett ék és kalapács is a régebbi pajzs jelvényei felett (25. kép).³² *Nagyróce* későbbi – ma sokkal jobban ismert –, 1791-ből ránkmaradt, oroszlánok által tartott címerpajzsában már a keresztetett bányászék és kalapács alatt fatuskóba ütött üllőt találunk, s annak két oldalán szerepel egy-egy tűzifogó (26. kép).³³ *Jolsváéba* ugyancsak belekerült a keresztezett bányászékból és kalapácsból álló szimbólum, s 1789-es pecsétjén az újabb, a nagyróceihez hasonló címert találunk. A különbség annyi, hogy a keresztezett bányászék és kalapács fölé még egy hatágú csillagot is helyeztek, s a pajzsot két bányászfigura tartja (27. kép).³⁴

Ezek a szerszámok természetesen nagyon hasonlóak a hámorokovácok szimbólumaihoz, sőt tulajdonképpen megegyeznek azokkal, hiszen a hámorok a vaskohászat utolsó munkafolyamatát, a vas alapanyag kalapálással történő finomítását is ellátták, bár később kész munkadarabokat, mint pl. a kapahámorok kapákat stb. is előállítottak. Hasonlít e jelkép a patkoló- és fegyverkovácok szimbólumaihoz is, de ezeken vagy a patametsző vasat, patkót, vagy valamilyen fegyvert mindig találunk a fenti szerszámok mellett, sőt gyakran csak ezeket. Az általános kovács-jelképben pataigazítót és kalapácsot, vagy kalapácsokat szoktak ábrázolni.³⁵ A tűzifogót valamivel már ritkábban alkalmazták, ugyanúgy, mint az üllőt, bár nemegyszer előfordulnak ezek is, hiszen e szerszámokat a rokon szakmák is használták. Inkább azt mondhatjuk, hogy a kohászszimbólumból hiányzik a többi eszköz, illetve nem jelennek meg bennük késztermékek. *A korai, csak vaskohászattal és kohászattal foglalkozó bányavárosoknak a vaskohászat jelképeit bemutató címe-*

³¹ Žifčák i. m., p. 244. IV/4. kép.

³² Žifčák i. m., p. 241. III/3. kép.

³³ Faller i. m., p. 490.

³⁴ Baltazár J.: *Jolsva = Gömör-Kishont vármegye*. Budapest, é. n. (Magyarország vármegyéi és városai.) A pecsét képét közli: p.149.

³⁵ Nagybakay Péter: *Magyarországi vas- és fémműves cégpecsétek*. Budapest, 1964. (A Kohászati Történeti Bizottság Közleményei, 31. sz.)

reiből eredetileg úgy tűnik, hiányzott a mai bányászszimbólum, az ék és a kalapács. Tulajdonképpen semmi meglepő nincs ebben, s ugyanazzal a gondolatmenettel magyarázható, mint az ék-kalapács bányászszimbólum kohászati jelképként történő felhasználása. Közismert, hogy a bányászat és kohászat ebben az időben – és még később is sokáig – egy szakmának számított, s ahogy az egészet jelképezhette két, az ércfejtésben használatos szerszám, úgy a korai vasbányászattal, kohászattal foglalkozókat szimbolizálhatta a vasolvasztásnál használatos szerszámok együttese. A keresztezett ék-kalapács ekkor még alkalmasint a nemes- és színesérc, illetve nemes- és színesfém bányászatával és kohászatával foglalkozók jelképe lehetett. Nem mond ennek ellent, hogy olyan régi, jelentős vasipari központjaink, mint *Gölnicbánya, Igló, Dobsina, Rozsnyó* stb., a keresztezett éket és kalapácsot használta régtől fogva, hiszen ezen bányavárosaink is eredetileg nemes- és színesércre történő bányászkodással kezdték, és a vasbányászatot sokáig csak másodlagos jelentőségűnek tekintették. Ehhez járulhatott még az a tény, hogy a nemesfémek érceinek kifejtéséért hamar mélyművelésű bányákat kellett nyitni, míg a vasérc sok helyen a felszínen is megtalálható volt, s így azt külszíni műveléssel lefejtették. A bányászék és kalapács viszont elsősorban a mélyművelésű bányászat munkaeszköze volt. A vasércbányászat jelentősége azonban a késői középkortól kezdve folyamatosan emelkedett, s – minthogy a nemesércek nem egy bányahelyünkön elfogytak – természetesen ennek az ágazatnak a megítélése is pozitív irányban változott. Idővel a jobb minőségű vasércet is mélyműveléssel kellett fejteni. Talán ennek, vagy ennek is köszönhetően azonban a későbbiekben – feltehetően a 18. század folyamán – általánosabbá vált az ék-kalapács bányászjelvény, amit immár minden ércbányász magáénak érzett. Ahol még nem szerepelt a címerekben, nyilván hiányolták onnan, hiszen e városok más ércek mellett a vasérc bányászatával is foglalkoztak. Így kerülhetett bele – általában a 18. század elején – az újabb címerekbe az ősi bányászszimbólum, mely eredetileg csak a nemes- és színesfém-bányászat jelképe lehetett.

A 14-15. század fordulójára tehát kialakult a keresztezett bányászkalapácsból és nyeles ékből álló szimbólum, mely már nem

egy-egy konkrét bányaváros vagy család jelképe volt, hanem a nemes- és színesérc-bányászatot, mint szakmát reprezentálta. A kezdetben hasonló helyzetben levő másik két bányászszerszám, a csákány és a kapa háttérbe szorult velük szemben, noha egyes bányavárosi és családi címerekben továbbra is megmaradt a bányászat szimbólumaként. Miként az egyik 18. századi bányászati szótár meghatározta, „*Haupt und neben insignien*”, azaz fő- és mellékinsigniak léteztek a bányász testvériségekben. Közülük a fő jelkép egyértelműen a keresztezett bányászkalapács és ék volt. A vasércbányász-települések ezzel szemben kezdetben a kalapácsból, tűzifogóból és kovácsüllőből álló jelképeket használták, s csak a 17-18. századtól vették be melléjük a keresztezett bányászkalapácsból és ékből álló szimbólumot. Tehát ekkorra, a 18. századra tehető a kalapács-ék bányászjelkép általános elfogadottsága az ércbányászatban.

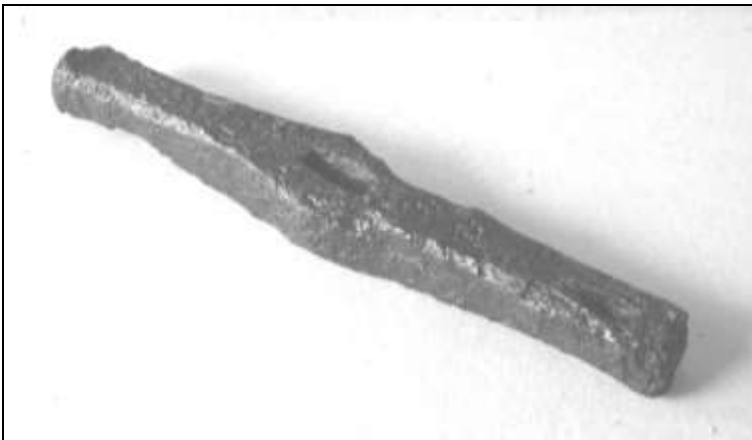

*A csetneki evangélikus templom. (14-15. sz., tornya 18. sz.)
(Forrás: Vasárnapi Ujság, 11. évf., 1864. 6. sz.)*

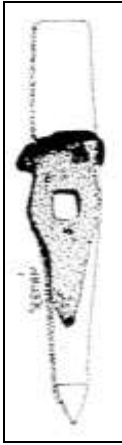
Képek

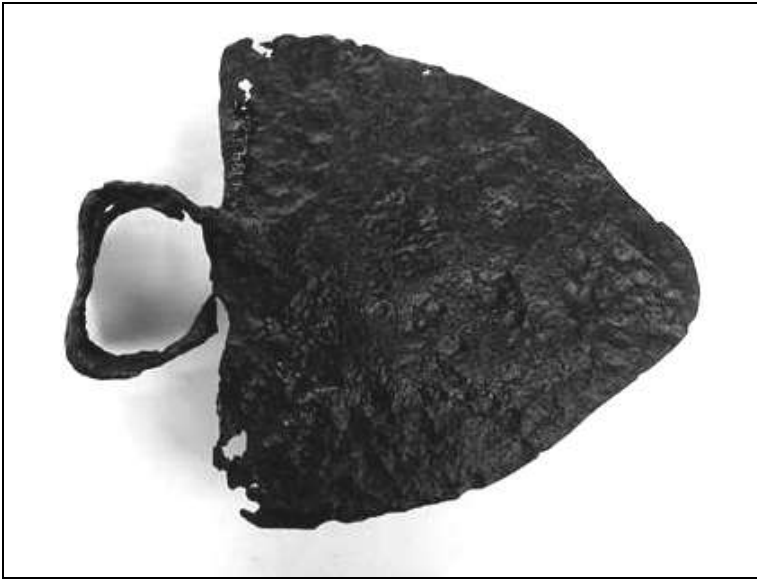
1. kép *Bányászékek többé-kevésbé kopott csoportja (Rudabánya, 14-16. század).*

2. kép *Bányászkalapács (14-16. század).*

3. kép. *Bányászék eredeti mérete és kopása.* – 4. kép. *Bányászcsákány (14-17. század).*

5. kép. *Bányázkapa (14-15. század).*

6. kép. A legrégebb selmebányai pecsét.

7. kép. Německý Brod 1269-ből származó pecsétje.

8. kép. Gölnicbánya címerpecsétje, 1397.

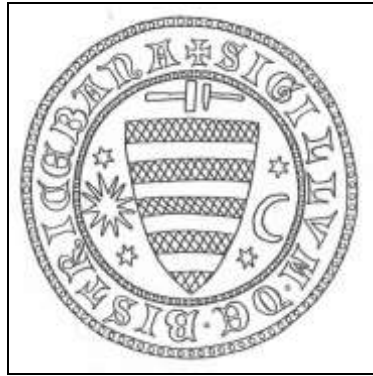
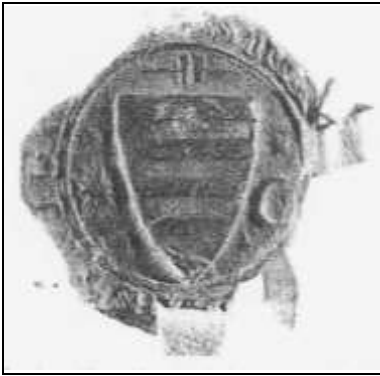
9. kép. Bányászszerszámok egy dél-csehországi (Písek) sírkövön, 15. sz. eleje.

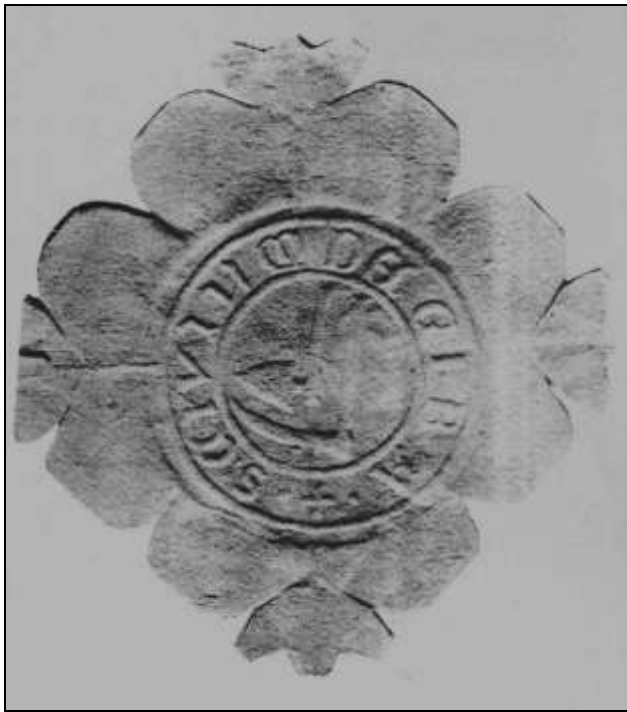
10. kép. Nagybánya legrégebbi pecsétje, 14. század.

11. kép. Felsőbánya legrégebbi pecsétje, 14. század.

12-12a. kép. *A legrégebb besztercebányai címerváltozat, 1326-1437.*

13. kép. *A hibbei pecsét, 14. század.*

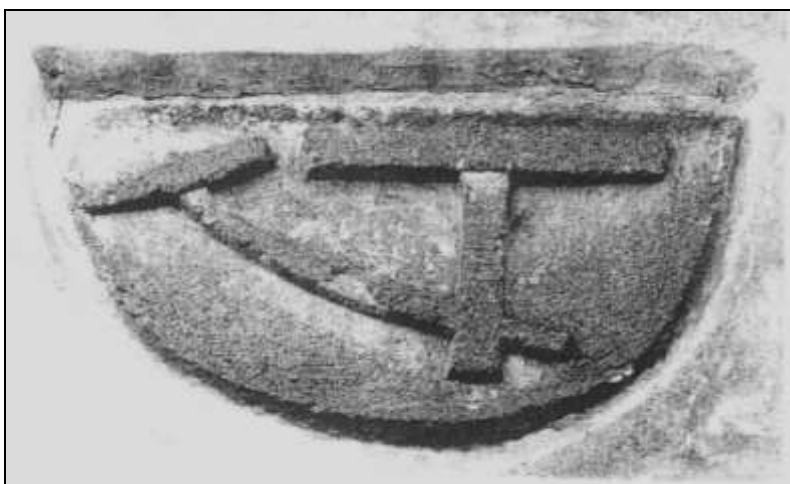
14. kép. *A rudabányai pecsét, 1351 előtt.*

15. kép. *Kuttenberg pecsétje, 13. század vége.*

16. kép. Kutenberg pecsétje, 1347.

17. kép. A nagyörsényi bányásztemplom kapuja fölötti bányászszimbólum, 1417.

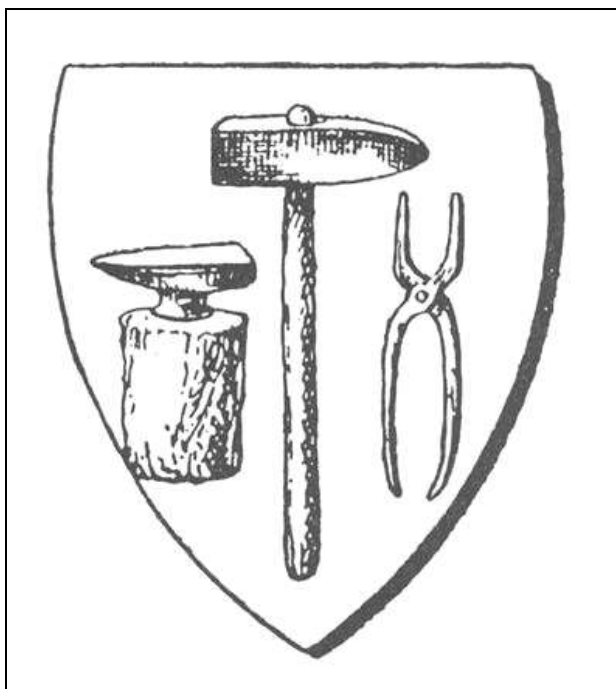
18. kép. A körmöcbányai Szent András-kápolna mennyezete zárókövének címere, 14. sz. vége.

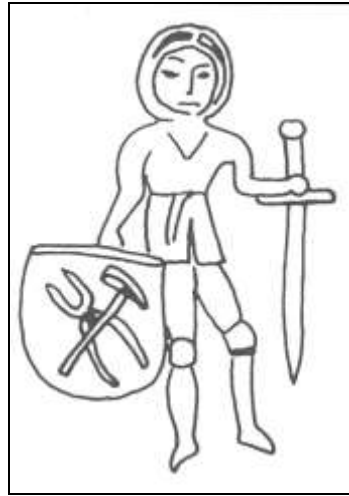
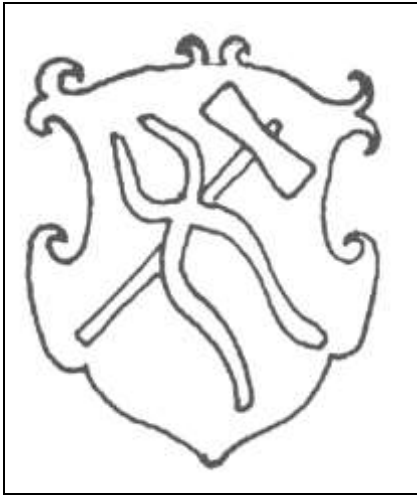
19. kép. A Kratzer-család címere Körmöcbányán, 1385.

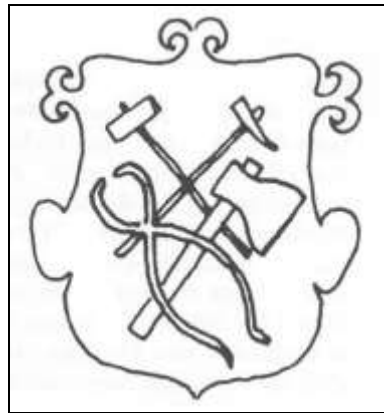
20-20a. kép. Nagybánya verdejegye Mátyás aranyforintjának hátlapján.

21. kép. Az első csetneki pecsétről készült rajz, 14. század.

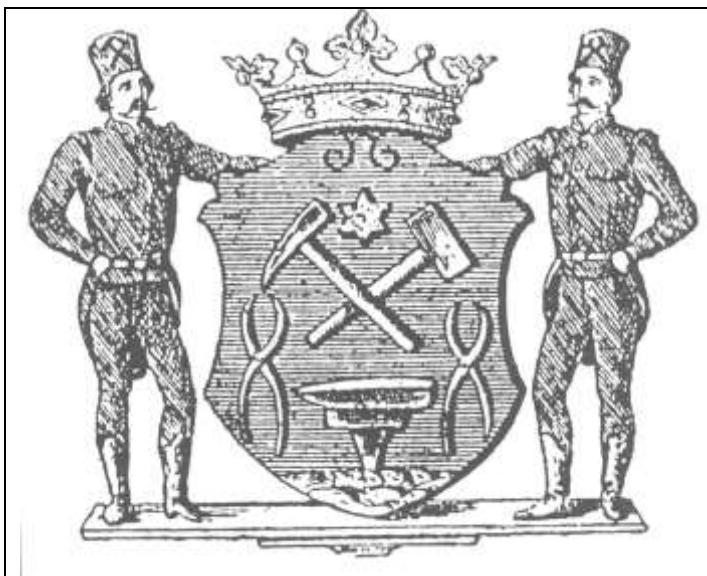
22. kép. *Wagendrüssel*, azaz Merény (Nálepko) címere, 1616. –
23. kép. Nagyróce régi címere, 1711.

24. kép. *Jolsva* régi címere, 1531. – 25. kép. Merény újabb címere, 1702.

26. kép. Nagyrőce újabb címere, 1791.

27. kép. Jolsva újabb címere, 1789.